

*Дзяхар Г. І.,
асистент кафедри правового регулювання економіки
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ ГОСПОДАРСЬКИМИ СУДАМИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню питання вирішення земельних спорів господарськими судами України. Порівняно господарську та адміністративну юрисдикцію під час вирішення питання розгляду земельного спору. Проаналізовано значення приватноправових та публічно-правових земельних спорів під час визначення підвідомчості. Запропоновано власні позиції щодо вдосконалення законодавства в питаннях визначення належної судової інстанції під час розгляду земельних спорів за участю членів с/г підприємств та органів владних повноважень.

Ключові слова: земельні спори, господарська підвідомчість, адміністративна юрисдикція, орган владних повноважень у сфері земельних правовідносин, судова практика.

Постановка проблеми. Дослідженням деяких аспектів правового врегулювання земельних спорів у галузі земельного, цивільного, господарського та адміністративного права займалися такі вчені та дослідники, як, зокрема, А.О. Арсенюк, В.І. Андрейцева, Л.В. Гончар, Д.В. Мендичев, Д.М. Притика, О.І. Остапенко. Як показав аналіз наукових розробок у цій сфері, останні опосередковано висвітлюють окремі аспекти і комплексно не вирішують наявні проблеми. Що стосується правового регулювання вирішення земельних спорів в порядку господарського судового провадження, то неоднозначність судової практики викликає необхідність аналізувати законодавство та виявляти недоліки, що до цього призводять.

Мета статті полягає в дослідженні правового регулювання судового розгляду земельних спорів в господарських судах України як способу захисту земельних прав громадян та формування відповідних науково обґрунтованих висновків та пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Господарські суди виступають однією з категорій судів під час здійснення правосуддя [1, с. 341].

Незалежність господарських судів у судовій системі України обумовлена певними критеріями. По-перше, існує специфіка предмета діяльності, а саме вирішення господарських спорів. По-друге, є особливе коло суб'єктів, які беруть участь у господарському процесі, а саме підприємства, установи, організації, тобто юридичні особи та фізичні особи, що здійснюють підприємницьку діяльність. По-третє, є унікальність господарського процесу, який характеризується оперативністю, де відсутня чітка регламентація процедури розгляду господарських спорів [2, с. 108–109].

Якщо розглядати роль та місце господарських судів у системі судів України, то ми погоджуємося з думкою Д.М. Притики, який зазначає, що господарський суд діє як спеціально створений орган для захисту економічних прав підприємств,

установ та організацій, інших суб'єктів підприємницької діяльності, а також вирішує спори, які віднесені законом до його компетенції відповідно до чинного законодавства. Отже, під час захисту прав суб'єктів господарювання господарський суд використовує лише йому властиві специфічні методи, засоби та таку процесуальну форму, яка вирізняє його в системі судів в Україні.

Якщо торкнутися питання значення і доцільності функціонування господарських судів, на нашу думку, варта уваги позиція Д.В. Мендичева, який виділяє кілька вагомих моментів. Господарські суди здійснюють безпосередній захист прав та інтересів учасників господарських правовідносин, забезпечують економічну безпеку держави, створюють сприятливі умови для добросовісного ведення справ у сфері господарювання, для захисту економічної конкуренції та гарантують судовий захист прав і майнових інтересів інвесторів, чим впливають на покращення інвестиційного клімату в Україні [3, с. 50].

Під поняттям земельного спору розуміємо певний конфлікт інтересів між суб'єктами або суб'єктами та іншими учасниками земельних правовідносин, під час якого кожна зі сторін намагається переконати іншу сторону (сторони) у правильності та законності власної позиції, а також не залежить від способів та засобів такого переконання задля захисту свої прав та охоронюваних законом інтересів.

Господарський кодекс України (далі – ГК України) регулює як приватноправові відносини, які складаються між суб'єктами господарювання, так і деякі відносини публічно-правового характеру, особливо коли це стосується державного сектору економіки або публічних зобов'язань. Господарська діяльність характеризується тісною взаємодією майнових та організаційних елементів під час задоволення приватних інтересів суб'єктів господарської діяльності з дотриманням публічних інтересів. Це ми бачимо і в переліку учасників господарських відносин, де, окрім суб'єктів господарювання, зазначені органи державної влади та місцевого самоврядування, які мають компетенцію у певних, законодавчо передбачених випадках здійснювати господарську діяльність [4].

Господарський процесуальний кодекс (далі – ГПК України) прописує, що справи у спорах, що виникають із земельних відносин, в яких беруть участь суб'єкти господарської діяльності, за винятком тих, що віднесені до компетенції адміністративних судів, підвідомчі господарським судам [5].

Не зовсім погоджується з цією думкою Конституційний Суд України (далі – КСУ). Рішенням Конституційного Суду України від 1 квітня 2010 року № 10-рп/2010 [6], встановлено, що органи місцевого самоврядування під час реалізації своїх функцій у сфері земельних правовідносин виступають як суб'єкти владних повноважень, тому розгляд справ у спорах в галузі земельних відносин, коли хоча б одним із учасників є орган місцевого самоврядування, має відбуватися в рамках ад-

міністративного судочинства. А ось висновки Верховного Суду України, що є обов'язковими до врахування всіма судами України, зроблені до та після Рішення КСУ в 2010 році, відносять земельні спори до приватноправових.

Щодо приписів судових органів, то Вищий господарський суд України неодноразово у своїх Постановах від 17 травня 2011 року № 6 [7] та від 24 жовтня 2011 року № 10 [8] відносив господарським судам матеріальні та процесуальні норми і правила розгляду земельних спорів за участю суб'єкта господарювання та органів владних повноважень та відніс їх до таких, що мають приватноправовий характер.

В Постанові № 6 викладено, що державні органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування у питаннях розпорядження земельною ділянкою державної та/або комунальної форми власності під час відчуження такої земельної ділянки, надання такої ділянки громадянам або юридичним особам у власність чи в тимчасове або постійне користування, укладення, зміни, розірвання договорів купівлі-продажу, ренти, оренди земельної ділянки та інших договорів, під час встановлення сервітуту, емфітевзису чи суперфіції, а також в тому разі, коли державні органи та органи місцевого самоврядування приймають відповідні рішення, діють як власники земельних ділянок.

Що ж до Вищого адміністративного суду України (далі – ВАС України), то в своїй Постанові «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» від 20 травня 2013 року № 8 всі земельні спори за участю органів владних повноважень відніс до компетенції адміністративних судів [9].

Отже, ми маємо низку висновків всіх вищих та вищих спеціалізованих судових інстанцій, які по-різному визначають підвідомчість земельних спорів адміністративним чи господарським судам.

Якщо ж говорити про останню практику, то Постанови ВСУ за 2016–2017 роки вказують на те, що земельні спори, якщо йдеться про фактичне здійснення розпорядження земельною ділянкою органом державної влади або місцевого самоврядування, повинні розглядатися в порядку господарського або цивільного судочинства. Ми можемо це відслідкувати, наприклад, у Постанові від 1 березня 2016 року по справі № 2а/2470/2635/12.

Проте неоднозначність судової практики змушує позивачів звертатися з одних і тих же обставин одночасно і до адміністративного, і до господарського судів.

Верховний Суд України у своїй Постанові від 16 грудня 2015 року узагальнив спільну думку судових палат в цивільних, адміністративних та господарських справах та акцентував увагу на тому, що спір буде визнаний приватноправовим у тому випадку, коли відбулося порушення приватного, як правило, майнового, права конкретного суб'єкта, а також підлягає захисту в порядку, передбаченому українським законодавством для приватних правовідносин, навіть тоді, коли підставою порушення приватного права стали певні управлінські дії суб'єкта владних повноважень [10].

Також у своїх висновках ВСУ зазначив, що у разі, коли локальні акти органів місцевого самоврядування у галузі земельних правовідносин стосуються питань виникнення речових прав у юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, позов про визнання відповідного рішення незаконним має розглядатися в порядку господарського судочинства.

Тобто такі відносини урівнюють державу або органи владних повноважень з іншими юридичними та фізичними особами-підприємцями як учасників земельних правовідносин. Отже, справи у спорах, які виникають із земельних правовідносин, у яких або державний орган влади, або орган місцевого самовря-

дування реалізує свою компетенцію як власник або розпорядник землі, або ж з інших приватноправових земельних відносин, де інша сторона відповідає складу сторін спору, передбаченого ст. 1 ГПК України, підвідомчі господарським судам України.

ВГСУ у своїх роз'ясненнях законодавства визначає певні категорії спорів, які відповідно до цивільного, господарського та земельного законодавства мають вирішуватися у порядку господарського судочинства, а саме:

- щодо набуття, здійснення та припинення прав юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, територіальних громад та держави на земельні ділянки (крім спорів, передбачених ч. 1 ст. 16 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 року [11]);

- про визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань передачі земельних ділянок у власність чи надання їх у користування, припинення права власності на земельні ділянки, вилучення цих ділянок з користування і про зобов'язання названих органів залежно від характеру спору виконати певні дії, як цього вимагають приписи чинного законодавства;

- пов'язані із захистом права на земельні ділянки (зокрема, відновлення порушеного права третьої особи, яка на підставі рішень державних органів або органів місцевого самоврядування претендує на спірну земельну ділянку);

- про повернення самовільно зайнятих земельних ділянок;

- пов'язані з набуттям, зміною та припиненням права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);

- про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою;

- що виникають з укладення, зміни, розірвання, виконання договору оренди земельних ділянок, інших договорів користування земельними ділянками, зокрема спори про стягнення заборгованості з орендної плати за договорами на користування земельною ділянкою;

- про встановлення, зміну та припинення земельного сервітуту;

- про стягнення шкоди, зокрема упущеної вигоди, завданої порушеннями прав власників, зокрема держави та територіальних громад, і користувачам земельних ділянок;

- інші спори, пов'язані з правами і охоронюваними законом інтересами суб'єктів господарювання та інших юридичних осіб на земельні ділянки.

Проте хочемо звернути увагу на те, що компетенція господарських судів не поширюється на розгляд справ у тих спорах, які виникають з публічно-правових відносин, коли державні органи або органи місцевого самоврядування реалізують свої владні повноваження, а також справ, що стосуються оскарження нормативно-правових актів влади або місцевого органів державної самоврядування, які забезпечують здійснення управлінських функцій вказаних органів у сфері земельних правовідносин [7].

Варто виділити ознаки, які притаманні земельним спорам, за участю суб'єкта владних повноважень, якщо він здійснює свої управлінські функції з реалізації права власності на землю, а також звертати увагу під час визначення підвідомчості таких спорів [12]. По-перше, суб'єкт владних повноважень реалізує виключно свої управлінські функції з допомоги юридичним особам та фізичним особам-підприємцям в реалізації свого права власності. Але такий суб'єкт розпоряджається публічною власні-

стю, а не приватною. По-друге, вказані земельні правовідносини не характеризуються рівністю сторін, Земельний кодекс України визначає певні особливості вирішення органами державної влади та органами місцевого самоврядування земельних питань, наприклад, у сфері приватизації земельних ділянок, продажу земельних ділянок державної або комунальної форм власності, надання у постійне або тимчасове користування. По-третє, у таких відносинах між владним суб'єктом та приватною особою спочатку виникають публічно-правові правовідносини, а лише потім – приватноправові земельні відносини. По-четверте, органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають реалізовувати свої повноваження виключно у встановлених законодавством межах та приймати рішення, що відповідають Конституції України та законам України.

Аналізуючи норми Господарського процесуального кодексу України, слід відзначити, що однією з умов можливості звернення до господарського суду за захистом своїх прав та охоронюваних законом інтересів, зокрема земельних, є наявність господарсько-процесуальної дієздатності. Якщо говорити про судовий захист прав та інтересів, то таку можливість реалізує особа, чії права або законні інтереси було порушено.

Стороною у господарській справі про земельний спір можуть бути підприємства, установи, організації, а також інші юридичні особи, фізичні особи, які зареєстровані як підприємці, а в деяких окремих випадках і фізичні особи. Вони мають право на захист своїх порушених або оспорюваних земельних прав та інтересів, а також для вжиття передбачених законодавством заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

З огляду на вищезазначене хочемо відзначити, що суб'єкти, які мають право на звернення до господарського суду у земельних спорах, складають три категорії:

1) підприємства, установи, організації, інші юридичні особи, діяльність яких не заборонена законодавством України;

2) фізичні особи, які зареєстровані у визначеному законодавством порядку як суб'єкти підприємницької діяльності;

3) фізична особа, яка є власником часток, паїв, акцій у сільськогосподарських товариствах, у корпоративних спорах, фізична особа, яка є членом трудового колективу, співвласником боржника у галузі земельних правовідносин під час розгляду справ про банкрутство.

Відповідно до положень господарського процесуального законодавства до суб'єктів звернення до господарського суду, зокрема в земельних спорах за участю органів владних повноважень, у визначених законодавчо випадках, відносяться і певні державні органи (Антимонопольний комітет України, Державна фіскальна служба, Рахункова палата України, Фонд державного майна України тощо). Але Господарський процесуальний кодекс України не містить чіткого переліку таких суб'єктів та категорії питань, щодо яких виникають розбіжності під час визначення адміністративної або господарської юрисдикції. Це питання має бути вирішене шляхом визначення переліку державних органів, які мають право звертатися до господарського суду, якщо виникає господарський спір, зокрема в галузі земельних правовідносин, з іншими суб'єктами господарювання.

Висновки. Отже, у висновку хочемо зазначити, що було б доцільно уніфікувати положення про чітке розмежування компетенції господарських та адміністративних судів під час вирішення земельних спорів, особливо за участю органів владних повноважень. Для цього, на нашу думку, варто прописати в ГПК України, коли органи владних повноважень виступають стороною в господарському спорі, а також визначити чіткий перелік таких органів. Окрім того, варто розширити коло земельних спорів, які підвідомчі господарським судам, де однією

зі сторін виступає фізична особа. Вважаємо, що варто віднести розгляд спорів між співвласниками аграрного приватного підприємства, членами сільськогосподарського кооперативу щодо управління, розподілу прибутку, припинення його діяльності до компетенції господарських судів. Якщо проаналізувати справи такого характеру в Єдиному реєстрі судових рішень, то дійдемо висновку, що під час судового перегляду більшість аналізуються повноваження органу управління суб'єкта господарювання, показники результатів господарської діяльності, перелік майна тощо. А господарські суди мають неабияку практику вирішення подібних спорів.

Література:

1. Остапенко О.І. Місце, роль та компетенція господарських судів у судовій системі України / О.І. Остапенко // Публічне право. – 2012. – № 3. – С. 337–342.
2. Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / Д.М. Притика ; Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого. – Х., 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mydisser.com/ru/avtoref/view/7538.htm>.
3. Мендичев Д.В. Значення господарських судів у судовій та правоохоронній системах України / Д.В. Мендичев // Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. – 2014. – № 29. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 47–50.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». – 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Господарсько-процесуальний кодекс від 6 листопада 1991 року № 1798-XII / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
6. Справа за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України : Рішення від 1 квітня 2010 року № 10-рп/2010 / Конституційний Суд України // Офіційний вісник України. – 2010. – № 27. – Ст. 1069.
7. Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин : Постанова від 17 травня 2011 року № 6 / Пленум Вищого господарського суду України // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 3. – Ст. 6.
8. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам : Постанова від 24 жовтня 2011 року № 10 / Пленум Вищого господарського суду України // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 6. – Ст. 13.
9. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 року № 8 / Вищий адміністративний суд України // База даних «Законодавство України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13>.
10. Справа за позовом заступника прокурора Київської області в інтересах держави про визнання незаконними рішень ради та витребування земельної ділянки за заявами Бучанської міської ради та ОСОБА_1 про перегляд судових рішень : Постанова від 16 грудня 2015 року № 6-2510ц15 / Судові палати у цивільних, адміністративних та господарських справах Верховного Суду України // Офіційний сайт Верховного суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1DD577F3125FE4F0C2257F2B003E3C46](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1DD577F3125FE4F0C2257F2B003E3C46).
11. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17 листопада 2009 року № 1559-VI / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – Ст. 2.
12. Гончар Л.В. Публічна домінанта в спорі з владою / Л.В. Гончар // Закон і бізнес. – 2011. – № 21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/3250-publiczna_dominanta_v_spori_z_vladoyu.html.

Дзяхар Г. И. Решение земельных споров хозяйственными судами

Аннотация. Статья посвящена исследованию вопроса решения земельных споров хозяйственными судами Украины. Проведено сравнение хозяйственной и административной юрисдикции при решении вопроса рассмотрения земельного спора. Проанализировано значение частноправовых и публично-правовых земельных споров при определении подведомственности. Предложены собственные позиции по усовершенствованию законодательства в вопросах определения надлежащей судебной инстанции при рассмотрении земельных споров с участием членов с/х предприятий и органов властных полномочий.

Ключевые слова: земельные споры, хозяйственная подведомственность, административная юрисдикция, ор-

ган властных полномочий в сфере земельных правоотношений, судебная практика.

Dziakhar H. Solving land disputes by economic courts

Summary. The article is devoted to the study of land dispute resolution by economic courts of Ukraine. Has been compared economic and administrative jurisdiction in resolving the issue of consideration of a land dispute. The significance of private legal and public land disputes in the determination of jurisdiction is analyzed. Has been proposed our own positions on the improvement of legislation in determining the proper court instance in the consideration of land disputes involving members of agricultural enterprises and authorities.

Key words: land disputes, economic jurisdiction, administrative jurisdiction, authority body in the field of land legal relations, judicial practice.